

VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
Sayı/Issue: 3
Sayfa / Page: 179-192
Yaz / Summer, 2019

Geliş/Received: 15.05.2019 | Kabul/
Accepted: 12.06.2019
Makale Bilgisi / Article Info :
Araştırma Makalesi / Research Article

Kaya YILDIZ

0000-0002-5390-7525

kayayldz2534@mail.com

Van Yüzüncü Yıl Üniver-
sitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ortaçağ ABD
Yüksek Lisans Öğrencisi

KUTALMIŞ BEY'İN ANADOLU'YU FETİH ÇALIŞMALARINI VE İSYANI* | *KUTALMIŞ BEY'S CONQUEST OF ANATOLIA AND REBELLION*

Öz

Ortaçağ'ın en mühim siyasî teşekkülünü oluşturan Selçuklular, Türk-İslâm tarihinde yeni bir dönem noktası açtılar. X. yy'da Selçuk Bey'in Cend'e göç etmesinden sonra buradaki siyasî oluşumdan dolayı 960'ta İslâmiyet'i kabul etti. Yaptığı gazalar sonucunda Cend'e müstakil bir beylik kurup Karahanlı ve Sâ mânîler arasındaki çatışmada, siyasî ve askerî gücün temsilcisi durumuna geldi. Bu çatışmadan yararlanmak amacıyla oğlu Arslan Yabgu komutasında Sâ mânîlere yaptığı yardım sonucunda kendisine Mâverâünnehr bölgesindeki Nur Ata kasabası yurt olarak verildi.

Selçuk Bey'in ölümünden sonra Selçukoğullarının başına geçen Arslan Yabgu özellikle Sâ mânîlerin 999 yılında yıkılmasıyla bölgede oluşan siyasî boşluktan yararlanmak için aynı bölgede yeni bir güç oluşturmak isteyen Ali Tekin ile ittifak yaptı. Bu ittifak sonucunda yabgunun gücünden çekinen Sultanı Mahmud, onu ve oğlu Kutalmış'ı tevki ederek Hindistan'daki Kalincar kalesi'ne hapsetti. Kutalmış buradan kaçmayı başardysa da 1032' babasının ölmesi üzerine Hindistan'dan dönerek ailenin başına geçen Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin hizmetine girdi. Babasının bu uğurda ölmesinden dolayı kendisini hükümdarlığa layık görüyordu. Fakat henüz kendini yeteri kadar güçlü görmediğinden bir süre bunu erteleyerek Tuğrul Bey'in hizmetinde Anadolu'ya başarılı akınlar yaptı. Nitekim Türkmenler üzerinde kurduğu nüfuz sonucunda Tuğrul Bey'e 1061 yılında isyan edip Girdküh kalesine çekildi. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra tahta oturan Alparslan'a karşı verdiği taht mücadelesi sonucunda Aralık 1063 yılında vefat etti.

Anahtar Kelimeler: Kutalmış, Selçuklu, Tuğrul Bey, Alparslan, Anadolu

* Bu çalışma 18-19 Nisan 2019 tarihleri arasında Van'da düzenlenen "Milli Mücadele- nin 100. Yılı Anısına Sosyal Bilimler Öğrenci Sempozyumu"na sunulan sözlü bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

Abstract

The Seljuks, the most important political organization of the Middle Ages opened a new era in the Turkish-Islamic history. After Seljuk Bey's immigration to Cend in the Xth century, he accepted Islam in 960 due to the political formation there. As a result of his prisons, he established an independent principality in Cend and became the representative of political and military power in the clash between Karahanlı and Samânîs. In order to benefit from this conflict, as a result of his assistance to the Samanians under the command of his son Arslan Yabgu, the town of Nur Ata in the region of Mâverâünnehr was given to him as a country. After Seljuk Bey's death, Arslan Yabgu, who became the head of the Seljuks, allied with Ali Tekin, who wanted to create a new power in the same region to benefit from the political gap in the region, especially after the collapse of the Samanians in 999. As a result of this alliance, Sultan Mahmud, who was afraid of the power of the brutal, detained him and his son, Ku-talmış, and imprisoned him in Kalincar Fort in India. Although Kutalmış managed to escape from that place. Upon the death of his father in 1032, he returned to India and entered the service of the brothers Tuğrul and Çağrı. He considered himself worthy of reign because his father had died for this cause. But since he did not see himself as strong enough yet, he postponed his aim for a while and made successful raids to Ana-Dol in Tugrul Bey's service. As a result of the influence, he established on the Turkmens, he rebelled against Tuğrul Bey in 1061 and retreated to Girdkûh castle. He passed away on December 1063 after the death of Tuğrul Bey as a result of his struggle against the throne against Alparslan.

Keywords: Kutalmış, Seljuk, Tuğrul Bey, Alparslan, Anatolia

Giriş

Oğuzların Kınık boyuna mensup olan Selçukluların¹ bilinen ilk atası Dukak (Temür yalığ) Oğuz Yabgu Devleti'nde sü-başı mevkiindeydi (el-Hüseynî, 1943: 3). Yabgudan sonra devlette siyasi ve askerî konularda söz sahibi olması hasebiyle Oğuz Yabgu'sunun Hazarlar üzerine düzenlediği sefer esnasında aralarının bozulmasına neden olur. Nitekim Oğuz beylerinin araya girmesiyle düzenlenen bir şölende barışırlar. Dukak'ın ölümünden sonra oğlu Selçuk, sü-başı olup beyler arasında itibar kazandı (Köymen, 2016: 21-23.). Selçuk Bey'in saraya davet edilmesi ve akabinde yabgunun hemen yanı başına geçip oturmasıyla yabgunun eşi ve ondan daha rütbeli devlet adamları bu davranışı kendilerine karşı saygısızlık olarak değerlendirdiler. Yabgunun eşi fırsattan yararlanmak amacıyla Selçuk'un kendisi için de tehlikeli olacağını söyleyerek kocasını ikna etti (Alptekin, 1992: 96; Abû'l-Farac, 1987: 292). Kendisine karşı durumun ciddiyetini fark eden Selçuk Bey, aile bireyleri ve Kınık boyuna mensup küçük bir Oğuz kitleleriyle Yabgu Devleti'nin kışlık başkenti Yengi'den ay-

¹ Selçuklular, Oğuzların Üçok kolunun Kınık boyuna mensuplar. İbnü'l Esîr, (2013) *el-Kâmil fi'l-Tarih "Büyük Selçuklu Devleti Tarihi Siyasi-Ekonomik-Sosyal"*. Temelli, M. (Çev). İstanbul: Ark Yayıncılık, 39.

rılıp devletin yazlık başkenti olan Cend'e göç etmek zorunda kaldı (Barthold, 1990: 192-193; Sevim ve Merçil, 1995: 16). Cend yazlık başkent olmasına rağmen yabgunun buradaki tek hâkimiyeti yılda bir defa gelen memurların vergi toplamasıydı.

Selçuk Bey, bölgenin Darü'l İslâm olması hasebiyle buranın siyasî ve sosyal şartlarını dikkate alarak 960 yılında İslâm'ı kabul etti (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 361-362). Katıldığı savaşlarda gösterdiği mahiyetinden dolayı *Melikü'l-Gazî* unvanını alarak cihada başladı. O, Cend şehrindeki Yabgu Devleti'nin vergi memurlarına "Müslümanlar, kafirlere vergi, vermez" diyerek şehirden kovdu. Daha sonra henüz İslâmîyeti kabul etmemiş Türklere karşı başarılı gazalarda bulundu. Bu seferlerin birinde, gelecekte devleti kuracak olan Tuğrul ve Çağrı Beylerin babası Mikâil şehit oldu (Sevim ve Merçil, 1995: 16).

Cend şehrinde müstakil bir beylik kuran Selçuk Bey, Karahanlı ve Sâ mânîler arasındaki çatışmada, siyasî ve askerî gücün temsilcisi durumuna geldi. Karahanlılar tarafında sürekli taciz edilen Selçuk Bey'in kurduğu bu yeni beylik Sâ mânîler tarafından tanındı. Buna karşılık Selçuk Bey, oğlu Arslan (?-1032) komutasında onlara askerî yardım gönderdi (Turan, 2003: 54-57). Aldıkları yardımla Karahanlılar karşı galibiyet kazanan Sâ mânîler, Buhara ve Semerkant arasında Karahanlı sınırına yakın olan Nur (Nurata) kasabasını Selçuklulara kılıç hakkı olarak verildi (Kafesoğlu, 2992: 7).

Son dönemlerinde Sâ mânî Devleti'nin başına vasıfsız yöneticilerin geçmesiyle, vezir ve ordu komutanları yönetimde etkili olmaya başladılar. Bunu fırsat olarak değerlendiren Karahanlı hükümdarı Harun Buğra Han 999 yılında Sâ mânî Devleti'ni ortadan kaldırdı. Böylece müttetiklerini kaybeden Selçuklular, Karahanlılar karşısında yalnız kaldı. Buna rağmen Selçuk Bey'in idarî ve siyasî kabiliyeti sayesinde bölgedeki varlıklarını kabul ettirdiler. Yeni bir Türk-İslâm Devleti'nin temellerini atan Selçuk Bey, 1009 yılında yüz yaşları civarında öldü ve Cend şehrinde gömüldü (Coşkun, 1992: 97). Selçuk Bey'in, Mikail, Arslan (Daha sonra Yabgu unvanını alarak Selçuklu beyliğinin başına geçiyor) (Kommerna, 1996: 195), Musa İnanç ve Yusuf Yınal (?-1030) adında dört oğlu vardır (er-Râvendî, 1957: 102, 104; Turan, 2003: 85-86.). Yunus (Anonim, 1952: 3; Turan, 2003: 86) adında bir çocuğu daha olduğu rivayet edilir. Ancak bu kişi çoğu yerde Yusuf Yınal ile karıştırılır. Türk devlet geleneğine göre Selçuk Bey'in en büyük oğlu olan Arslan, yabgu unvanını alarak beyliğin başına geçti. Diğerleri ise kendi oymaklarının başında bir hayat sürdürmelerine rağmen mühim durumlarda sıkı bir birlik gösteriyorlardı. Bu sebeple bu topluluk başlangıçtan beri Selçuklular (Tuğrul ve Çağrı Bey), Yabgulular (Arslan

Yabgu) ve Yımallılar (Yusuf Yınal) gibi gruplara ayrılıyordu (Turan, 2003: 68)

Sâmânîlerin inkırazlarından sonra Türkistan’da bozulan siyâsî intizâmı Ali Tekin (?-1035)’in Buhârâ’da kurduğu devlet ile yeniden sağlanmaya çalışıldı. Sâmânîlerin mirasına konmak isteyen Gazneliler ile Karahanlılar, Ali Tekin’e karşı birleştiler. Bu sebeple Karahanlıların büyük hükümdarı Yusuf Kadir Han (1024-1032) ile Sultan Mahmud (998-1030) buluşarak 1025 yılında anlaşma yaptılar. Anlaşmanın bir maddesi Ali Tekin’in devletine son vermek, diğeri de Selçukluları tekrar Horasan’a nakletmekti (Turan, 2003: 90). Bölgenin iki büyük hükümdarı arasındaki ittifakı haber alan Arslan Yabgu ve müttefiki Ali Tekin derhal çöle çekildiler. Sultan Mahmud, yabguya elçi göndererek “Biz, sürekli Hindistan’a gaza amacıyla seferlere gidiyoruz. Birçok İslâm beldelerinden gönüllüler, bizimle iştirak ederken; Müslümanlığı kabul etmenize rağmen siz niçin katılmıyorsunuz? Bu konular hakkında istişare etmek ve dostluk kurmak amacıyla, sizi sarayıma davet ediyorum; burada size lâıyk olduğunuz unvanlarla lütuf ve ihsanlarda bulunacağız” (Sevim ve Merçil, 1995: 89-90) dedi. Ali Tekin ile kurduğu ittifak sonucunda bir gelişme alamayan Arslan Yabgu, oğlu Kutalmış (?-1063) ve bazı yakın arkadaşlarıyla Sultan Mahmud’un huzuruna çıktılar.

Yabgu ve sultan arasında geçen uzunca bir konuşmadan sonra Sultan Mahmud, yabgunun gücünden çekindi. Bu yüzden sultanın emriyle Arslan Yabgu, oğlu Kutalmış ve bazı yakın arkadaşları tutuklanarak Keşmir’e giden geçitteki bir tepe üzerinde bulunan Kâlıncar Kalesi’ne hapsedildi (Fazlullah, 2010: 76-77; Köymen, 2016: 84, 86, 87; Sevim ve Merçil, 1995: 20). Buradan kaçmayı başaran Kutalmış bir müddet bu kalenin etrafında dolaştı. Daha sonra babasına sadık komutanlarla onu hapisten çıkarmak istedilerse de başarılı olamadılar. Arslan Yabgu, yedi yıl kaldığı bu hapisshanede 1032 yılında öldü. Babasının ölümünden sonra obasına giden Kutalmış, amcazâdesi Tuğrul Bey’in emrine girerek akınlara başladı (Fazlullah, 2010: 79-80; Köymen, 2016: 89; Sevim ve Merçil, 1995: 21).

Anadolu Kapılarına Gelen İlk Türkmen Taifeleri

Selçuk Bey’in ölümünden sonra hanedan üyeleri, Arslan Yabgu’ya bağlı olsalar da kendin oymaklarıyla yarı bağımsız hareket ediyorlardı. Bu oymaklardan birinin başında olan Tuğrul ve Çağrı kardeşler sürekli Gazne ve Karahanlılar tarafından taciz ediliyordu. Çağrı Bey’de hem bu tacizlerden kaçınmak hem de yeni bir yurt bulmak amacıyla batıya doğru bir keşif hareketi yaptı.

Çağrı Bey 1018 yılında üç bin Türkmen atlısıyla Horasan’dan hareket ederek Irak bölgesine geçti. Gazneli Mahmud’un emriyle Arslan Ca-

zib onları takibe başlayınca Azerbaycan yoluyla Anadolu topraklarına giriş yaptı (Sevim, 2014: 33-34). Doğu Anadolu bölgesinde sürekli m¼cadele içinde olan Ermeni ve G¼rc¼ Prenslikleri, Bizans'a bağlı olarak h¼k¼m s¼rd¼r¼yorlardı. Çağrı Bey, g¼neye doğru yol s¼rerek Van g¼l¼ bölgesindeki Ermeni Vaspurakan Krallığına akınlara başladı (İnce, 2016: 494). Kral Senekerim, oğlu David ve General şapuh'u T¼rkmenleri durdurmaya g¼nderdiyse de yoğun ok saldırılarına karşı geri çekilmek zorunda kaldılar (K¼yemen, 2016: 109-110; Turan, 2011: 48-49). O, buranın h¼kimiyetini sağladıktan sonra G¼rc¼lerin de ikamet ettiği Nahcivan y¼resine y¼neldi. Bölgede h¼k¼m s¼ren Bizans komutanı Liparit kuvvet topladıysa da Çağrı Bey'in karşısına çıkmaya cesaret edemedi. K¼¼k gruplar halinde örg¼tlenmiř olan Ermeni ve G¼rc¼ krallarına boyun eğdiren Çağrı Bey yönetimindeki T¼rkmenler Nik (Nig) bölgesinde Ermeni kumandanı Vasak Pahlavui'yi mağlup ettikten sonra 1021 yılında Maver¼nnehr'e geri d¼nd¼ler. Burada Tuğrul Bey ile buluşarak bölge hakkın da bilgi verdi (Sevim, 2014: 34-35.). Çağrı Bey yaptığı bu keşif seferi; bölgenin zenginliği, bereketi ve ilerde yurt tutmak amacıyla yapılacak akınlar için bir ön hazırlık olup bir nevi sonraki akınlara da çizilmiş yol haritası oldu.

Arslan Yabgu tevkif edince ona bağlı T¼rkmenlerden bazıları Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin buyruğuna girmeyip Azerbaycan ve Horasan taraflarına gittiler. Fakat Sultan Mahmud 1030 yılında öl¼nce o dönem Irak valisi olan oğlu Mes'¼d (1030-1041) Horasan T¼rkmenlerini yönetimine alarak kardeşi Muhammed'e karşı verdiği taht m¼cadelesini kazandı (Mірh¼nd, 2017: 124, 133). Ancak Mes'¼d ilerde T¼rkmenlerin başına bela olacağını bildiği için onları ağır vergiler y¼kleyerek Horasan'dan g¼nderme peşindeydi. T¼rkmenlerin ileri gelen liderlerinden Yağmur Bey'i de öld¼rttü. Bunun üzerine Kızıl, Boğa, Mansur, Anasıoğlu, Dana, G¼ktař ve Oğuzoğlu gibi beyler, Gazne ordusuna karşı harekete ge¼erek bunları hezimete uğrattıktan sonra 1036 yılında Irak ve Azerbaycan taraflarına gittiler. Buradan hareketle Erran bölgesine ge¼ip 1037 yılında Fadlun ve oğlu Eb¼'l Esv¼r ile temas kurarak Ermeni ve Bizans'a karşı Anadolu'da akınlara başladılar (Sevim, 2014: 39-40; Sevim ve Merçil, 1995: 20). Bizans kumandanı II. Bagrat 1038 de İřl¼m beldesi olan Tiflis'i kuşatınca T¼rkmenler derhal harekete ge¼ti. Bunun üzerine Bagrat kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Ayrıca Urmiye'de Eb¼l Heyca Hazb¼n¼ yönetimindeki T¼rkmenler Van ve çevresine akınlar yapıp Bizans komutanı Haçik'i mağlup ettiler. El-Cezire ve Musul tarafına giden bir başka T¼rkmen taifesi ise Ani taraflarına akınlarda bulundular (Sevim, 2014: 39-40; Sevim ve Merçil, 1995: 31). 1036 yılında Sultan Mes'¼d'un zulm¼nden ka¼an bu T¼rkmen Beyleri 1037-1045 yılına kadar Anadolu'da akınlarda bulundular. 1045'ten sonra ise Tuğrul Bey'in buyruğuna girip Selçuklu hanedan üyeleri ve komutan-

ları öncülüğünde burada akınlara devam ettiler.

Kutalmış'ın Tuğrul Bey'in Emrindeki Anadolu Seferleri

Arslan Yabgu'nun ölümünün ardından Kınıkların başına Mikail'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Beyler geçti. İki kardeşin önderliğinde Gaznelilere karşı verilen mücadele sonucunda 1038 yılında bağımsızlık elde edildi. Kutalmış'ta bu savaşlarda Tuğrul ve Çağrı Beylerin yanında aktif olarak görev aldı (Köymen, 2016: 119). 24 Mayıs 1040 Dandanakan savaşından sonra kurulan büyük toyda devletin geleceği ve tanzimi için bazı karar alındı. Yapılan istişare sonucunda ıktalar dağıtılarak fetih bölgeleri belirlendi. Buna göre; Irak bölgesi ve Anadolu Tuğrul Bey'e bırakılmış. O da Kutalmış b. Arslan'a ve Resultekin'i Gurgan (Cürcan)² ve Damgan bölgesi fethetmekle görevlendirdi (Kazvîni, 2015: 26; R. Fazlullah, 2010: 96; O. Turan, 2003. 108).

Tuğrul Bey Azerbaycan'a gönderdiği İbrahim Yinal ve Kutalmış, Bizans idaresindeki Ermeni ve Gürcülerin yaşadıkları topraklara doğru ilerlemeye başladılar. Çağrı Bey'in oğlu Yakûfî kısa süre içerisinde el-Cebel, Deylem ve Azerbaycan'ın bir kısmı fethetti. Böylece Selçuklular Aras nehrine ulaştılar (Toksoy, 2000: 682.). Zira Bizans ordusu, Şeddâfî Emîri Ebû Esvâr Şâvur'u, Dovin'de kuşatması üzerine Tuğrul Bey, Kutalmış'ı onun yardımına gönderdi. Yapılan muharebede Bizans ordusu Gence'de mağlup edildi (Keleş, 2016: 144-145). Öte yandan 1046 yılında Kutalmış, Vaspurakan bölgesinin Bizans naibi Stephanos'un kuvvetleriyle de çarpışmaya girdi. Bu çarpışmadan galip çıktığı gibi Stephanos'u da esir alarak onu Tebriz'de bir köle pazarında sattı. 1054 senesinde Azerbaycan'a gelen Tuğrul Bey, Gence'de ve Tebriz'de namına hutbe okuttu. (Yinanç, 1943: 22)

Kutalmış bu zaferinden bir süre sonra ise, Tuğrul Bey'in yanına gitti. Sultan'a bu bölgenin bereketli ve halkının da kadınlar gibi korkak olduğunu imâ etti. Bunun üzerine Tuğrul Bey de Musa Yabgu'nun oğlu Melik Hasan'ı 20.000 kişilik bir gücün başında Anadolu'ya gönderdi. Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya giriş yapan Melik Hasan Vaspurakan topraklarına akınlar düzenledi. Bu akınlar karşısında direnemeyeceğini anlayan bölge valisi Aaron ise, Bizans'ın Gürcistan (İberyâ) valisi Kekavmenos'tan yardım istedi. Nihayet her iki taraf Vaspurakan sınırındaki Büyük Zap nehri kenarında karşılaştılar. Ancak Bizans kuvvetleri ile burada yapılan muharebe de Selçuklu akıncıları pusuya düşürerek yenilgiye

2 Hazar denizinin güneydoğu köşesinden itibaren Mâzenderan bölgesinin doğu kesimini teşkil eden bölgeye Cürcan'dır. Taberistan bazen de Horasan sınırları içerisine dâhil edilir. Kurtuluş, R. (2000). "Cürcân" Türkiye*Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, VIII. (TDİA), İstanbul: 131.

uğrattıkları gibi, başta Melik Hasan olmak üzere pek çok kişiyi de şehit ettiler (1047/1048) (Sevim, 2014: 47; Sevim ve Merçil, 1995: 35; Ağırnaslı, 2013: 66).

Sultan, Melik Hasan'ın vefatına son derecede üzümüş hem onun intikamını almak hem de Selçuklu kuvvetlerini tekrar Anadolu'ya sevk etmek amacıyla, Azerbaycan valiliğine tayin ettiği İbrahim Yınal'ı Anadolu seferi için görevlendirdi (Sevim, 2014: 47). Daha önce Erran bölgesinde akınlarda bulunan Kutalmış'a da haber göndererek ona katılmasını istedi (Yınanç, 1943: 44). Nitekim İbrahim Yınal ve Kutalmış hemen harekete geçerek Anadolu topraklarına girmesi üzerine Vaspurakan valisi Aaron ve Gürcüstan valisi Kekomenos, Bizans İmparatorundan yardım istediler. İmparator, General Liparit öncülüğünde kuvvetli bir ordu gönderdi. Bu arada Kekomenos, İbrahim Yınal ile barış teklifinde bulunduysa da bu teklif kabul edilmedi. Bunun üzerine Gürcü, Rum ve Ermenilerden oluşan kalabalık bir Bizans ordusu, Pasinler ovasının Hasankale mevkiinde karargâh kurdular. Aras nehri'ni takip ederek Erzurum'a doğru ilerleyen İbrahim Yınal ve Kutalmış ise, çok geçmeden bu şehri ele geçirip oradan Pasinler ve Erzincan'ın Tercan mevkiinden Bizans ordusunun bulunduğu Hasankale'ye yöneldiler. Kapetru kalesi'nin bulunduğu tepede karargâh kuruldu (Ünal, 1980: 93) 18 Ekim 1048 (Piyadeoğlu, 2013: 121)'de İbrahim Yınal ve Kutalmış Bey'in hücumuyla savaş başladı. Rumların geri çekilmesi sonucunda Selçuklular birçok ganimet ve esir ele geçirdi. Savaştan birkaç gün sonra İbrahim Yınal aldığı esir ve ganimetlerle Tuğrul Bey'in yanına Rey'e gitti. Tuğrul Bey'de zaferden dolayı İbrahim Yınal'ı ve Kutalmış'ı tebrik etti (İbnü'l-Esir, IX, 1987; Turan, 2003. 122-123; Gümüş, 2002: 714).

Tuğrul Bey Hanedan üyelerinin düzenlediği Anadolu seferlerinden sonra bizzat kendisi de bu topraklara gitmeye karar verdi. Bunu yapmasındaki amaç giderek her tarafa yayılan Türkmenlere yurt bulmak ve onların desteğini alarak Anadolu'yu kontrolünü sağlamaktır (Claude, 1988: 1335.). Onun bu seferi düzenlemeye mecbur eden bir diğer sebep ise Bizans İmparatoru'nun Anadolu'ya yeni kuvvetler sevk etmesiydi (Sevim ve Merçil, 1995: 36). Hasankale mağlubiyetinden sonra yapılan antlaşmaya göre Bizans, Selçuklu Devleti'ne göndermesi gereken vergi vermeyi kesti. Buna mukabellen Gürcü Kralı Bagrat ile anlaşarak Gence'ye ordu sevk etmesi ile burayı kuşatan Kutalmış Bey Tebriz'e çekilmek zorunda kaldı. Ancak Bizans ordusu Balkanlarda Peçenek tehdidinin artması yüzünden daha fazla ilerleyemeyip geri döndü (Kurat, 1971: 43.)

Buna rağmen Gürcü Kralı, mevcut durumdan faydalanarak Tiflis'i ele geçirdi. Bunun üzerine Tuğrul Bey'den emir alan Kutalmış ise, Kars'a

1054 yılında hücüm ederek şehri harap edip Anı'ye doğru ilerleyip burada konakladı. Kutalmış askerlerini misafir gibi evlere göndererek konaklamalarını istedi. Evlerde bunlara bol yiyecek ve şarap verildikten sonra Ermeni birlikleri tarafından gece baskınına uğradılar. Yaklaşık altmış bin askerini burada kaybeden Kutalmış son anda kaçmayı başardı (Azîmî, 2006: 14.).

Tuğrul Bey, Tebriz hâkimi Emîr Mansur Vehsudan b. Muhammed er-Râvendî ve Gence hâkimi Şeddâdî Emîri Ebû'l-Esvâr'ı kendisine bağlayarak, bölgede Bizans'a karşı daha da güçlü bir konuma gelmeyi istemekteydi (Claude, 1335: 1385). Bu olaylar Tuğrul Bey'in bizzat Anadolu'ya sefer düzenlemesine sebebiyet verdi. Nitekim Rey'den yola çıkıp 1054 yılında Azerbaycan'a gelen Selçuklu Sultanı, Tebriz hâkimi Emîr Mansur Vehsudan b. Muhammed er-Râvendî ile Gence hâkimi Şeddâdî Emîri Ebul Esvâr'ı itaat altına aldı (İbnü'l-Esîr, IX, 1987: 454, Azîmî, 2006: 15). Daha sonra Tuğrul Bey, Anadolu'ya geçerek Doğu Anadolu'da Van, Muradiye ve Erciş'i feth edip bölgenin kontrolünü sağlayan Malazgirt kalesi'nin önünde karargâh kurdu (Köymen, 2016: 248). Bu arada Kutalmış Bey Ani tarafından kaçmayı başardıktan sonra Tuğrul Bey'in yanına geldi. Sultanda ordunu komutasını ona vererek kaleyi almasını istedi. Ertesi gün saldırıya geçen Selçuklu askerlerine karşı Şehrin valisi Vasil eli silah tutan herkesi silahlandırdı. Tuğrul Bey kalenin bir an önce alınması için lağımlar kazdırıp içeriye adam soktuysa da bunlar Ermeniler tarafından esir edildi. Bunun üzerine Bitlis'ten getirilen mancınıklarla kale duvarlarını dövölmeye başlandı. Vali Vasil, endişeye kapılan halkın moralini düzeltmek ve saldırı gücünü kırmak için mancınığı etkisiz hale getirene birçok mal vereceğini vaat etti. Mancınığı yakma görevini üstlenen bir Frank askeri Selçuklu ordugâhına sızarak mancınığı yakmayı başarıp kaçtı. Mancınığın yanmasıyla kuşatma daha da şiddetlendi. Ancak valinin şehri savunma gayretleri karşısında kuşatma kaldırıldı (Urfalı Mateos, 2000:) Tuğrul Bey buradan Kars taraflarına gidip birkaç kale ele geçirdikten sonra Malazgirt'i tekrar kuşattıysa da kışın yaklaşmasından dolayı ordusuyla Rey'e hareket etti. O henüz Anadolu'dayken Diyarbakır hâkimi Nasrüddevle b. Mervân (Tufan-toz, 2014: 248) da pek çok hediyeler ve askerler göndererek itaatini arz etti (İbnü'l Esîr, 1987, IX: 454).

Kutalmış bundan sonraki serüvenini Tuğrul Bey'in yanında geçirdi. Tuğrul Bey henüz Anadolu'dayken Büveyhîler'in Türk asıllı kumandanı ve Bağdat askerî valisi Arslan el-Besâsîrî halifeyi sürekli sıkıştırması üzerine halife 1055 yılında Tuğrul Bey'i Bağdad'a davet etti. O da Kutalmış'ı yanına alarak Bağdad'a hareket geçti. Besâsîrî derhal şehri terk ederek Musul'a doğru yol aldı. Bunu üzerine sultan, Kutalmış'ı Musul hâkimi Kureyş b. Bedran'ın yardıma gönderdi. Fakat Sincar tarafında 9 Ocak 1057 yılında yapılan muharebeyi kaybedip canını zor kurtardı. Sincarlıla-

rın, ölü Türk askerlerine yaptığı işkenceler üzerine Tuğrul Bey Bağdad'tan Tikrit'e geçti. Burada yanına Yakutî'nin gelmesiyle Sincar'a gitti. Burada hakimiyeti sağladıktan sonra düzeni sağlaması için burada İbrahim Yınal'ı bırakarak Bağdad'a döndü (Cevzî, 2011: 25-26).

Kutalmış Bey'in İsyanı ve Ölümü

Tuğrul Bey, Arslan Besasirî üzerine yürüdüğü sırada, Kutalmış'ın kardeşi Resültekin, isyan etti. Hezâresb'e iktâ edilmiş olan Basra, Ahvaz, Huzistan eyaletleri ile şiraz ve yörelerini ele geçirdi (Sevim ve Merçil, 1995: 43). Tuğrul Bey Musul'dan dönünce buranın valisi Hezâresb'i Rasültekin üzerine gönderdi. İki taraf arasında yapılan savaşta Resültekin mağlup edilerek esir edildi; Bağdad'a sevk edildi. Halifenin şefaati ile zorlukla sultanın cezalandırılmasından kurtuldu (İbnü'l Esîr, 1987, IX: 241; Turan, 2003: 96). Kutalmış bu isyanda kardeşine destek vermediği henüz yeteri kadar kendilerini güçlü görmediği için onu isyan etmesine de olumlu bakmamıştır.

Resültekin'in akabinde İbrahim Yınal Ağustos 1057 yılında isyan etmesi üzerine Tuğrul Bey komutanlarından Savtekin'i onun üzerine gönderdi. Tam bu sırada Kutalmış'ın isyanı ile karşılaştı. Babası Arslan Yabgu'un, Selçuk Bey'in ölümünden sonra, Selçukluların büyüğü ve yabgusu olması dolayısı ile oğulları saltanat davasında haklı olduklarını ileri sürdüler (Turan, 2002: 140). İbrahim Yınal ile anlaşan Kutalmış, onun Tuğrul Bey tarafından mağlup edilmesinden sonra kardeşi Resültekin ile mücadeleye devam ederek Mayıs 1061'de Cibal'deki Girdkûh kalesine sığındı (Kafesoğlu, 1943: 27).

Bu sıralarda Tuğrul Bey, Halife el-Kâim Biemrîllah'ın kızı ile evlenme hazırlıkları içindeydi. O, Rey'e giderken, Bağdat şahnesini Humartekin'i Kutalmış'ın üzerine yolladı. Humartekin, Kutalmış'ın sığındığı müstahkem kaleyi kuşattı. Fakat (2 Ağustos 1061) huruç hareketinde bulunan Kutalmış'ın süvarileri karşısında mağlup olup geri çekildi (Alptekin, 1992: 115). Humartekin mağlubiyetinden sonra sultan bizzat Kutalmış'ın üzerine yürüdü. Ancak halifenin kızıyla evlenmesi münasebetiyle kuşatmayı kaldırarak Bağdad'a gitti (İbnü'l-Verdî, 2017: 32).

Tuğrul Bey bu sefer, Kutalmış'ın isyanı için Vezir Amîdü'l-Mülk el-Kündürî'yi görevlendirdi. Amîdü'l-Mülk kısa süre Kutalmış ile barış görüşmelerine başladı. Yapılan görüşmeler akabinde Kutalmış řu şartlarla barışa yanaşıyordu (el-Azîmî, 2006: 19). "Sultan kendisine bir şey yapmayacağına dair talâk üzerine yemin edecek, ayaklanmasından dolayı kendisinden tazminat istenmeyecek, Süleyman'ın kız kardeşiyle evlenmesine karşı çıkılmayacak ve yönetimine geliri bol bir vilâyet verilecekti. Amîdü'l-Mülk bu şartlardan üçünün kabul edileceğine fakat talâk kimse-

nin sultana söylemeye cesaret gösteremeyeceği bildirildi.” (Cevzî, 2011: 114; Sümer, 2000: 481). Bunun üzerine yapılan müzâkereler kesildi. Ancak Tuğrul Bey hastalığı iyice artması ve burnundan kan gelen durdurulamayınca 4 Eylül 1063 yılında vefat etti (Şabankâreî, 2009: 140) Bunun üzerine Amîdü’l-Mülk hemen kuşatmayı kaldırarak derhal İsfahan’a gitti. Tuğrul Bey’in son dönemlerinde veliht seçtiği Süleyman’ı Rey’e götürüp Selçuklu tahtına çıkardı (Hasan, 1992: 30). Emir Yağısıyan ve Hacıp Erdem ise Kazvin’e giderek birçok savaşta mahiyetini gösteren Alparslan adına hutbe okuttular.

Bunu üzerine tahtı ele geçirmek için Kutalmış hemen Hemedan ve Rey arasında yaşayan Türkmenlerden kalabalık bir ordu topladı. Bu sırada kardeşi Resulteğin de ona katılıp Rey üzerine yürümeye teşvik etti. Kutalmış, Türkmenlerden oluşturduğu 50 bin kişilik kalabalık ordusuyla Rey’e yürüyüp ele geçirip (Müneccimbaşı, 2017: 73) 16 Ekim 1063 adına hutbe okutarak sultanlığını ilan etti (Sevim ve Merçil, 1995: 48). Amîdü’l-Mülk, İnañ Bey idaresinde Kutalmış üzerine bir ordu gönderdiyse de askerleri ile birlikte Kutalmış’a esir oldu. Bunun üzerine Amîdü’l-Mülk, Kutalmış’ın şehirde olmadığı bir zamanda Rey’e gelerek iç kaleye kapanarak savunma yaptı. Daha sonra Süleyman’ı tahtan alarak Kasım 1063’te Alparslan adına hutbe okuttu. Ona ulak göndererek Rey’e davet etti (Cevzî, 2017, 128).

Alparslan 25 Aralık 1063’te Nişâbur’dan, Rey’e doğru hareket etti. Bunu haber alan Kutalmış Türkmen obalarından asker toplamak için kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Kutalmış, Alparslan’ın öncü kuvvetleri kumandanı Hâcib Erdem’in Damgan’a ulaştığını öğrenince onun üzerine gitti. Milh (Tuz) köyü denilen yerde Erdem ile karşılaşan Kutalmış hücumu geçerek Alparslan’ın öncü kuvvetlerini yendi (Cevzî, 2017: 128; Köymen, 2016, III: 45). Kutalmış yaklaşık 15 km. uzaklıkta bulunan Alparslan’ın yolunu kesmek için de akarsuların güzergâhını çorak tuz vadisine çevirerek burayı bir bataklık haline getirdi (Sümer, 2000: 481). Böylece Alparslan’ın ordusunun savaş gücünü kırmak istedi.

“Nucûm (astronomi-yıldız) ilmine vâkif olan Kutalmış, o günün kendisi için uğursuz olduğunu istidlâl ederek, savaş gününü geciktirmek istedi” (Turan, 2002: 148). Bir an önce netice almak isteyen Alparslan ise atına binerek dağın eteğinde bir yol aradı. Ancak yolu bulamayınca atını bataklığa sürerek ordusuna hücum emrini verdi (Köymen, 2016, III: 45). Kutalmış ise kardeşi Resulteğin, ve Aybuğa’yı kanatların başına geçirdi. Kendisi de oğulları Süleyman ve Mansûr ile birlikte merkezde savaşı yönetiyordu (Turan, 2002: 148).

Damgan civarındaki el-Milh (Dih-i Nemek) vadisinde iki ordu karşı karşıya geldi. Alparslan’ın süratli hücumu karşısında ordusu dağı-

lan Kutalmış mağlıp oldu (Kazvîni, 2015: 31). Resûltekini ve büyük oğlu “Mansur olabilir” (Sevim ve merçil, 1995: 49) esir edildi. Kutalmış ise savaş alanından kaçmayı başardı. Ancak Girdkûh kalesine doğru kaçmaya çalışken atından düştü. Çok geçmeden de kan kaybından Aralık 1063 yılında vefat etti (Sümer ve Sevim, 1971: 44). Savaştan sonra Kutalmış’ın ölüm haberi gelince Alparslan ona çok üzülop yas tutarak taziye verdi. Cenazeyi karşılaması için Amîdü’l-Mülk gönderdi. Daha sonra son görevini yerine getirerek Rey’de Tuğrul Bey’in yanında defnetti (Sevim ve Merçil, 1995: 49; Köymen, 2016, III, 45-46).

Sultan Alpaslan, Kutalmış isyanını bastırdıktan sonra devletin bekası için ve çocuklarının tekrar isyan etme ihtimaline karşı hepsini öldürmek istedi. Fakat büyük bir devlet adamı olan Nizâmü’l- Mülk haneden üyelerinin öldürölmesi uğursuzluk getirir diyerek sultanı uyardı. Bunun üzerine sultan, Kutalmış’ın oğullarını Anadolu’ya gönderip orada Bizans’a karşı gaza yapıp bir an önce şehadette uğramalarını istedi (Fazlullah, 2010: 107-108).

Sonuç

Cend’te müstakil bir beylik kuran Selçuk Bey, İslâmiyet’i kabul edip burada siyasî varlığını devam ettirdi. Nitekim onun ölümüyle Kınıkların başına geçen oğlu Arslan Yabgu, Sâ mânîlerle ittifak yapıp bölgede siyasî ve askerî gücün temsilcisi durumuna geldi. Ancak 999 yılında Karahanlılar, Sâ mânîlere son verince o da Ali Tekin ile ittifak yaptı. Bu ittifakın bölge geleceği için tehlike arz edeceğini düşünen ve Sâ mânîlerin mirasına konmak isteyen Gazneli Mahmud ve Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han 1025’te bir araya gelerek birtakım önlemler aldılar. Yapılan anlaşma sonucunda Arslan Yabgu ve oğlu Kutalmış hapsedilerek Kalıncar Kalesi’ne hapsedildi.

Arsalan Yabgu’nun tevkif edilmesiyle birliği dağılan Selçuklu ailesi tekrar bir araya getirme işini Selçuk Bey’in torunları Tuğrul ve Çağrı kardeşler üstlendiler. Bu arada Kutalmış tutsaklıktan kurtulup babasını kaçırmak istediye de başarılı olmadı. O daha sonra Amcazâdelerinin yanına gelip 1035-1040 yıllarında Gaznelilere karşı verilen istiklâl mücadelesinde aktif rol oynadı. Nitekim Dandanakan Savaşı’ndan sonra Yabguların reisi olarak Tuğrul Bey’in emri altına Anadolu’da akınlara başladı.

Tuğrul Bey’in son dönemlerinde hanedan üyeleri arasında isyanlar başladı. Kutalmış’ta Türkmenler özellikle de Yabguların üzerine nüfuz elde ettikten sonra İsyan edip Girdkuh Kalesi’ne kapandı. Burada kendisini kuşatan Selçuklu birliklerini mağlıp etmeyi başardı. Tuğrul Bey vefat edince babasının Selçukluların lideri olması ve bu uğurda ölmesi hasebiyle kendisini Selçuklu sultanı olması gerektiğini bildirerek başkent Rey’i

ele geçirip adına hutbe okuttu. Nitekim tahtın en büyük varislerinden biri olan Alpaslan ile girdiği mücadele de ordusunun bozulup dağılması zerine Girdkuh Kalesi'ne kaçarken atından düşüp Aralık 1063 yılında vefat etti. Esir edilen çocukları ise Sultan Alp Arslan, Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun fethiyle gvlendirdi. Kutalmış oğulları burada fetihlerde bulunarak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurdular. Kutalmış oğulları Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda biten hükümdarlık hayatları böylece Anadolu'da başladı.

Kaynakça

- Ab'l-Farac, G. (1987). *Ab'l-Farac Tarihi*. Doğrul, . R. (ev.). Ankara: TTK.
- Ağırnaslı, N. (2013). *Büyük Selçuk Devleti'nin Mısır ve Anadolu Politikaları* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Anonim, (1952). *Anadolu Selçukluları Tarihi, III*. Feridun, F. N. (ev.), Ankara.
- Azîmî, (2006). *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bilgiler (H 430–538/1039–1144)*. Sevim, A. Ankara: TTK.
- Alptekin, C. (1992). "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İşlm Tarihi, VII*. Yıldız, H. D. (Ed.). İstanbul: ağ Yayınları.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Turkistan*, Yıldız, H. D. (Haz.), Ankara: TTK.
- Cehen C. (1988). *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Yediyıldız, B. (ev.) Ankara: TTK.
- el-Hseyin, (1943). *Ahbr'd-Devlet'is Selukyye*. Lgal, N. (ev.). Ankara: TTK.
- er-Râvendî, (1957). *Rhatu's-Sudr ve yet's-Srr, I*. İkbal, M. (Nşr.). Ateş, A. (ev.). Ankara: TTK.
- Fazlullah, R. (2010). *Cam''t-Tevrih-Selçuklu Devleti*. Erkan Göksu, E. ve Güneş, H. H. (ev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gümüş, N. (2002). "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi, IV*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 713-721.
- Hasan, İ. H. (1992). "Siyasî-Din-Kültürel-Sosyal" *İşlm Tarihi, V*. Yiğit, İ. (ev.). İstanbul: Kayıhan Yayınevi.
- İbnü'l Esîr, (2013). *el-Kâmil fi't-Tarih "Büyük Selçuklu Devleti Tarihi Siyasi-Ekonomik-Sosyal"*. Temelli, M. (ev.). İstanbul: Ark Yayın-

cılık.

-----, (1987). *el-Kâmil fi't-tarih*. Yıldız, H. D. (Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.

İbnü'l Cevzî, (2011). *Mir'âtu'z-Zaman fi Târîhi'l-Âyân*. Sevim, A. (Çev.). Ankara: TTK.

İbnü'l-Verdî, (2017). *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*. Ali-can, M. (Çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.

İnce, F. (2016). "Selçuklu-Ermeni İlişkilerinde Millet-İ Sadıka'nın İzleri" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi S: 5/1*, İstanbul, 488-514.

Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: MEB.

Kazvîni, H. M. (2015). *Târîh-i Güzîde*. Göksu, E. (Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Keleş, N. (2016). *Şeddâdîler (951-1199) Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Kommena, A. (1996). *Alexiad (Malazgirt'in Sonrası)*. Umar, U. (Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

Köymen, M. A. (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I, Kuruluş Devri*. Ankara: TTK.

-----, (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III, Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara: TTK.

Kurat, A. N. (1971). "Peçenekler, Uzlar ve Malazgirt Zaferi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S: 47*, İstanbul.

Kurtuluş, R. (2000). "Cürcân" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi, VIII. (DİA)*. İstanbul, 131-132.

Lütfullah, M. A. (2017). *Câmiu'd-Düvel*. Öngül, A. (Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.

Mîrhând, (2017). *Gazneliler Ravzatu's-Sefâ (Mülûk-i Gazneviye)*. Göksu, E. (Çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.

Piyadeoğlu, C. (2013). "Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal", *Türkiyat Mecmuası, XXIII*. İstanbul, 117-143.

Sevim, A. (2014). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: TTK.

Sevim, A. ve E. Merçil, (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara: TTK

- Sümer, F. (2000). “Kutalmış”, *DİA*, XXVI İstanbul 2000, 480-481.
- Sümer, F. ve Sevim, A. (1971). *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*. Ankara: TTK.
- şabankâreî, M. (2009). “Selçuklular”. *Tarih Okulu*, XIX/4. Hesamipur, A.(Çev.). İzmir, 137-161.
- Toksoy, A. (2000). “Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu’ya Yapılan Türk Akınları” *Türkler Ansiklopedisi*, IV. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 678-693.
- Turan, O. (2011). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- (2002). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor’un-Zeyli*. Andreasyan, H. D. (Çev.). Ankara: TTK.
- Ünal, O. (1980). *Horasan’dan Anadolu’ya*. Ankara: Töre Devlet Yayınevi.
- Yinanç, M. Y. (1943). “Anadolunun Fethi”, *Türkiye Tarihi Selçuklu Devri*, I. İstanbul.